

FINANSTILSYNET

THE FINANCIAL SUPERVISORY
AUTHORITY OF NORWAY

Rapport etter dokumentbasert tilsyn for revisorer og revisjonsselskaper

4. mai 2010

AVDELING FOR
REGNSKAPS- OG REVISORTILSYN

OFFENTLIG VERSJON

Innhold

I	INNLEDNING OG OPPSUMMERING	4
1.1	DOKUMENTBASERT TILSYN MED REVISORER OG REVISJONSSELSKAP	4
1.2	GJENNOMFØRING OG PLIKT TIL INNSENDELSE	5
1.2.1	Gjennomføring	5
1.2.2	Pliktig innsendelse	5
1.3	OPPSUMMERING, VIKTIGE OBSERVASJONER	6
II	REVISORER	8
2.1	INNLEDNING	8
2.2	FORHOLD KNYTTET TIL YRKESUTØVELSEN	8
2.2.1	Oppdragsansvar	8
2.2.2	Yrkesmessig tilknytning	8
2.2.3	Krav til etterutdanning og sikkerhetsstillelse	10
2.2.4	Revisjonsberetninger	11
2.2.5	Revisors fratreden	12
2.2.6	Mistanke om straffbare handlinger hos revisjonsklient	13
2.2.7	Erstatningskrav	13
2.3	OMFANG AV VIRKSOMHETEN	14
2.3.1	Totalt antall revisjonsoppdrag	14
2.3.2	Oppdragsstruktur	14
2.3.3	Antall oppdrag per oppdragsoppdragsansvarlig revisor	15
2.3.4	Samlede inntekter per oppdragsansvarlig revisor	16
2.3.5	Særlig om rådgivningstjenester	16
III	REVISJONSFORETAK	18
3.1	INNLEDNING	18
3.2	OM REVISJONSSELSKAPER	18
3.2.1	Eierskap	18
3.2.2	Avdelingskontor	19
3.2.3	Årsverk	19
3.2.4	Oppdragsansvarlig revisors ressursinnsats	20
3.2.5	Regnskapsførervirksomhet	20
3.2.6	Bistandsavtale vedrørende uforutsette hendelser	21
3.2.7	Retningslinjer og rutiner, herunder for kvalitetskontroll	22
3.2.8	Søksmål m.m.	22
3.3	NÆRMERE OM VIRKSOMHETEN	23
3.3.1	Eierandeler i - og samarbeid med andre revisjonsselskaper	23
3.3.2	Eierandeler i - og samarbeid med rådgivningsselskaper	23
3.3.3	Internasjonalt samarbeid	23
3.3.4	Oppsummering	24
3.4	OMFANG AV VIRKSOMHETEN/ MARKEDSANDELER	24
3.4.1	Markedsandeler	24
3.4.2	Inntekter	25

3.4.2.1	Inntekter i revisjonsbransjen totalt	25
3.4.2.2	Inntekter i revisjonsselskaper	25
3.4.3	Revisjonshonorar og årsverk fordelt på regioner	26
3.4.4	Resultat fra virksomheten	26
3.5	BETYDELIGE AKTØRER	26
3.5.1	Oversikt over inntekter	26
3.5.2	Oversikt over revisjonsklienter	27
3.5.3	Foretak av allmenn interesse	28
3.5.4	Oversikt over årsverk	29
IV	TILSYNSMESSIG OPPFØLGING	30
4.1	Krav til etterutdanning og sikkerhetsstillelse	30
4.2	Rådgivningstjenester – revisors habilitet	30
4.3	Vilkår for godkjenning som revisjonsselskap	30
4.4	Retningslinjer og rutiner for kvalitetskontroll m.m	30

I INNLEDNING OG OPPSUMMERING

1.1 Dokumentbasert tilsyn med revisorer og revisjonsselskap

Finanstilsynet gjennomfører hvert annet år dokumentbasert tilsyn med revisorer og revisjonsselskap. Første gang var i 1997. Det dokumentbaserte tilsynet i 2009 dekker perioden 2007-2008.

Det dokumentbaserte tilsynet gir grunnlag for:

- innhenting og kontroll av opplysninger i Revisorregisteret
- en oversikt over hvor registrerte og statsautoriserte revisorer har sin arbeidsmessige tilknytning
- en oversikt over hva slags type arbeid revisorene utfører
- et inntrykk av hvordan etablert revisjonspraksis er innenfor utvalgte områder
- å gi en oversikt over hvordan revisjonsbransjen er organisert
- annet tilsynsarbeid, herunder stedlige tilsyn og oppfølging av lovkrav

Revisor kan velge å drive revisjonsvirksomheten gjennom et enkeltpersonforetak eller i et revisjonsselskap. Det dokumentbaserte tilsynet retter seg mot alle som står oppført i Revisorregisteret, både revisjonsselskap og personer.

Det er benyttet ett spørreskjema for personer og enkeltpersonforetak og ett for revisjonsselskap. Svarene fra revisjonsselskapene vil dekke informasjon om revisorer som er ansatt i, eller på annet grunnlag utfører oppdrag for revisjonsselskaper. I tillegg vil revisjonsselskapenes svar inkludere opplysninger om virksomhet utført av andre enn revisorer.

Rapporten har en oppbygging som gjenspeiler dette. Etter innledning og oppsummering (jf. I) er rapporten delt i to. Den ene delen (jf. II) omhandler *samtlig godkjente revisorer* uavhengig av om de arbeider med revisjon eller ikke. Videre inneholder denne delen av rapporten informasjon om revisorer som arbeider innen revisjon, uavhengig av om revisoren driver virksomhet i enkeltpersonforetak eller er tilknyttet et revisjonsselskap. Den andre delen av rapporten (jf. III) omhandler *revisjonsforetakenes virksomhet* med utgangspunkt i de opplysningene revisjonsselskapene har gitt. Også revisjonsvirksomhet som drives i enkeltpersonforetak er tatt med her.

Finanstilsynet gjør oppmerksom på at det er flere forhold som medfører at de samlede dataene bare kan anses som retningsgivende. Selv om spørsmålene var søkt utformet presist, kan det likevel være rom for ulike tolkninger. Der Finanstilsynet har avdekket åpenbare feil i enkelt svar, er dette rettet opp eller svaret tatt ut av det statistiske grunnlaget. Ut over dette bygger rapporten på alle besvarte skjemaer uten at det er foretatt ytterligere kontroller.

1.2 Gjennomføring og plikt til innsendelse

1.2.1 Gjennomføring

Alle som var registrert i Revisorregister per 23. september 2009 ble tilskrevet med informasjon om tilsynet og hvordan en skulle forholde seg til gjennomføringen av dette. Totalt omfattet dette 5 904 revisorer og 830 revisjonsselskaper. Finanstilsynet har mottatt svar fra 5 822 revisorer og 808 revisjonsselskaper. Dette innebærer at det er totalt 104 tilsynsenheter som ikke har svart på det dokumentbaserte tilsynet. Mange av disse har henvendt seg til Finanstilsynet og bedt om at godkjenning som revisor og/eller revisjonsselskap blir slettet i Revisorregisteret.

Det dokumentbaserte tilsynet ble som i tidligere år gjennomført elektronisk ved innsendelse via Altinn. Finanstilsynet er svært tilfreds med at tilnærmet alle revisorer og revisjonsselskap har svart via Altinn.

1.2.2 Pliktig innsendelse

Manglende besvarelse er grunnlag for tilbakekall av godkjenning som revisor eller revisjonsselskap. Finanstilsynet har fattet vedtak om tilbakekall av godkjenningen til 24 revisorer og 4 revisjonsselskaper grunnet manglende besvarelse på det dokumentbaserte tilsynet.

Ca. 30 % av alle revisorer og 22 % av alle revisjonsselskaper leverte svar etter ordinær innleveringsfrist. Finanstilsynet har derfor måttet bruke unødvendig mye ressurser på purringer og oppfølging.

1.3 Oppsummering, viktige observasjoner

Totale inntekter

Revisjonsbransjens samlede inntekter for regnskapsåret 2008 utgjorde ca. kr. 8,6 mrd. Dette tallet representerer totale inntekter fra alle revisjonsselskap og revisjon som skjer i enkeltpersonforetak.

Av dette var ca. kr. 5,4 mrd knyttet til revisjon av årsregnskap. Sammenlignet med tilsvarende tall i 2006 er dette en økning på 20,4 %. Honorarer fra rådgivning, samt teknisk oppsett av årsregnskap og ligningspapirer utgjorde ca. kr. 2,9 mrd. Dette er en økning på 19,3 %. Resten av inntektene er inntekter fra tjenester for regnskapsføring og annen inntekt.

Ressursinnsats for oppdragsansvarlige revisorer

Antall oppdragsansvarlige revisorer er tilnærmet konstant fra 2004 til 2008, selv om det har vært en betydelig økning i antall revisjonspliktige foretak i perioden. Dette har medført at antall oppdrag per oppdragsansvarlig revisor i gjennomsnitt har økt fra 113 oppdrag i 2004, til 138 oppdrag i 2006 og 149 oppdrag i 2008. Konsekvensen er at oppdragsansvarlig revisors tid per oppdrag har blitt redusert, og de oppdragsansvarlige revisorene administrerer flere revisjonstimer.

Finanstilsynet er av den oppfatning at utviklingen representerer en viss risiko for svakere involvering fra de oppdragsansvarlige revisorene til oppfølging og kontroll av det revisjonsarbeid som utføres, selv om det skjer en utvikling på teknologiområdet.

Revisjonsoppdragene

Ifølge undersøkelsen var det om lag 230 000 revisjonsoppdrag per 31.12.2008. Hvis det legges til grunn at antall oppdrag er tilnærmet likt antall revisjonspliktige foretak, er det en økning på 9,5 % siden 31.12.2006. I perioden fra 31.12.2004 til 31.12.2006 var økningen på hele 21,9 %. Økningen skyldes primært at det har vært mange nyetablerte aksjeselskap. 80,5 % av foretakene betalte et revisjonshonorar på mindre enn kr 30.000,- pr år. I perioden 2006 - 2008 økte antallet foretak som har betalt over kr. 500.000 i revisjonshonorar med 56,8 %.

Strukturen i bransjen

De fire største revisjonsselskapenes andel av inntekter fra lovpliktig revisjon er 52,8 % i 2008. De store revisjonsselskapene har 27,2 % av alle revisjonsoppdrag for revisjonspliktige. Markedsandelen til de fire største revisjonsselskapene har vært relativt konstant i perioden 2006 - 2008.

Revisjonsberetningene

Undersøkelsen viser at 81,3 % av revisjonsberetningene for regnskapsåret 2008 var normalberetninger, mens 17,5 % av revisjonsberetningene hadde presiseringer eller forbehold. 1,2 % av revisjonsberetningene hadde en negativ konklusjon. Resultatet viser at det er en økning i antall beretninger med presiseringer og beretninger med negativ konklusjon. Antall beretninger med forbehold er relativt konstant i perioden.

Erstatningskrav

Det er økende oppmerksomhet rundt revisors erstatningsansvar. Undersøkelsen viser at antall erstatningssøksmål mot revisjonsselskaper likevel fortsatt er meget begrenset i forhold til antall revisjonsoppdrag. 44 revisorer har oppgitt at de har blitt utsatt for ett eller flere erstatningskrav i perioden 2007-2008. 15 av sakene endte med erstatningsutbetaling.

Yrkesmessig tilknytning

Det har vært en nedgang i antall godkjente revisorer som er ansatt i revisjonsforetak på 4,4 % i perioden 2006 - 2008. Samtidig har det vært en økning på 20,4 % av revisorer som er ansatt i økonomi- og regnskapsfunksjoner og i regnskapsførerselskaper.

Oppfyllelse av lovkrav

I tillegg til det statistiske materialet som innhentes, er det dokumentbaserte tilsynet en effektiv tilsynsform i revisorers og revisjonsselskapers etterlevelse av ulike lovkrav. Undersøkelsen danner grunnlag for mange enkeltsaker som Finanstilsynet vil følge opp i 2010. Dette gjelder særlig forhold knyttet til krav til etterutdanning og sikkerhetsstillelse, og krav til virksomheten som sådan. Gjennom svarene på spørsmålene kan også utviklingen i rådgivningsvirksomheten følges opp.

II REVISORER

2.1 Innledning

Spørsmålene i det dokumentbaserte tilsynet dekker blant annet:

- om revisors yrkesutøvelse
- virksomhetens omfang
- revisors etterutdanning
- revisors rådgivning
- revisjonsberetningen
- forhold omkring revisorskifte
- mistanke om straffbare handlinger
- erstatningskrav mot revisor

Det er totalt 5 822 revisorer som har svart på spørsmålene i det dokumentbaserte tilsynet.

I rapporten er de ulike gruppene av spørsmål kommentert under følgende punkter:

- Forhold knyttet til yrkesutøvelsen, jf. punkt 2.2.
- Nærmere om virksomheten, jf. punkt 2.3.

2.2 Forhold knyttet til yrkesutøvelsen

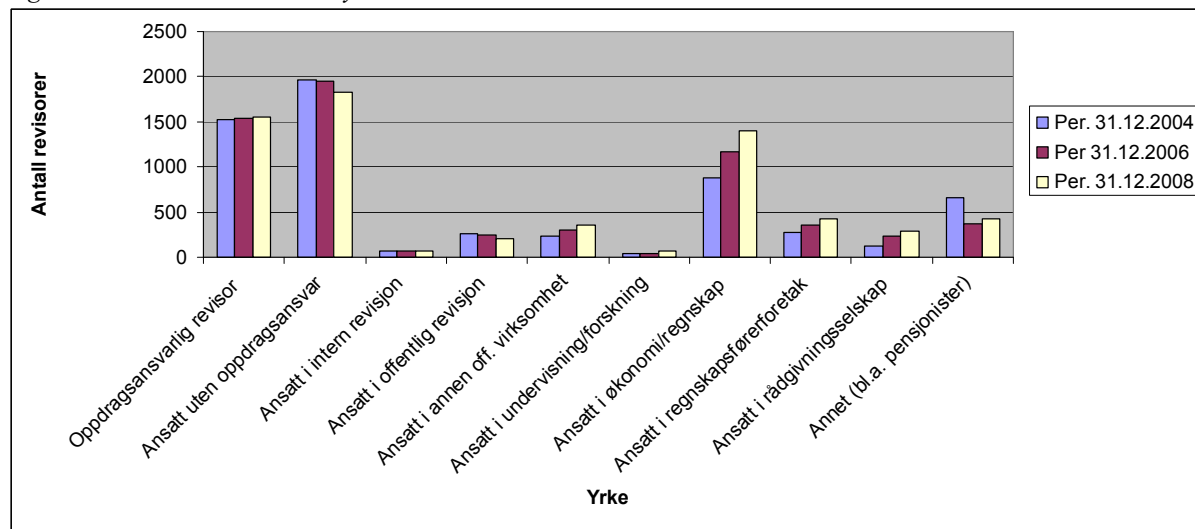
2.2.1 Oppdragsansvar

Av de 5 822 revisorene som har svart, har 1 554 oppgitt at de var oppdragsansvarlig revisor for revisjon av årsregnskap for revisjonspliktige ved sist avlagte årsoppgjør. Det dokumentbaserte tilsynet i 2007 viste 1 538 oppdragsansvarlige revisorer. Antallet oppdragsansvarlige revisorer er derfor tilnærmet uendret siden forrige dokumentbaserte tilsyn.

2.2.2 Yrkesmessig tilknytning

I spørsmålene ble det søkt avklart hvor revisorene hadde sin yrkesmessige tilknytning ved sist avlagte årsoppgjør.

Figur 1: Oversikt over revisors yrkesutøvelse

* Det var mulig å svare på flere av alternativene. Summen av alternativene stemmer derfor ikke med antall revisorer som har svart.

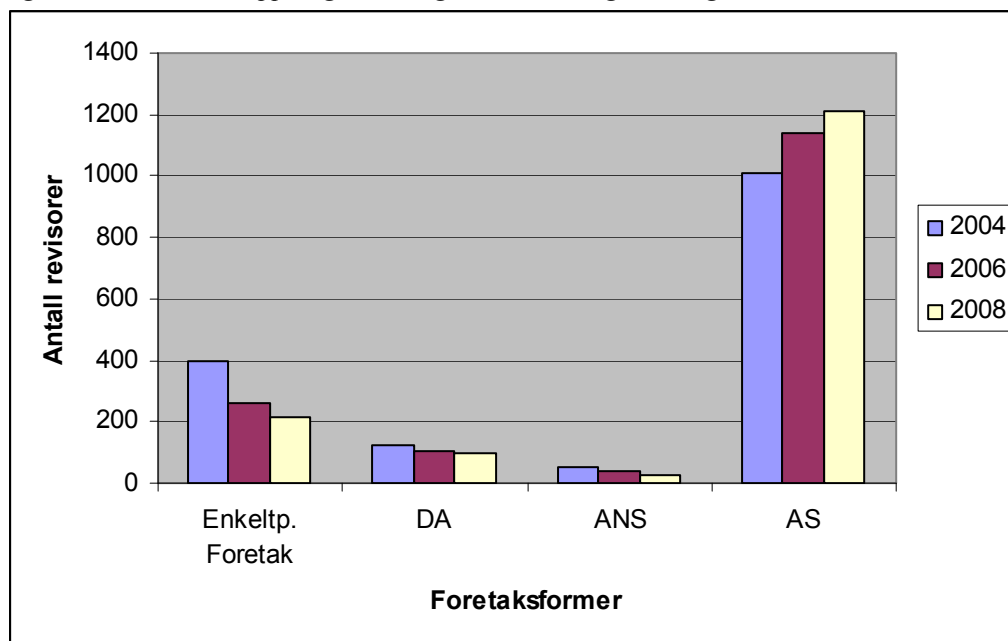
Figur 1 viser at 3 387 godkjente revisorer har sitt virke innenfor ekstern revisjon. Dette er summen av oppdragsansvarlige revisorer og revisorer ansatt uten oppdragsansvar. Disse utgjør ca 58 % av alle godkjente revisorer. Dette er en nedgang på 4,4 % siden 2006. Av de øvrige har de fleste yrkesaktive revisorer sitt virke i økonomi- og regnskapsfunksjoner.

Innen den enkelte yrkeskategori er antallet revisorer relativt stabilt fra 2004 til 2008 med unntak av at det har vært en betydelig økning i antall godkjente revisorer som er ansatt i økonomi- og regnskapsfunksjoner, og i regnskapsførerforetak. I 2008 var det 1406 revisorer mot henholdsvis 1168 og 880 revisorer i 2006 og 2004 som var ansatt i økonomi- og regnskapsfunksjoner. Det er en økning på 59,8 % fra 2004 til 2008 og en økning på 20,4 % fra 2006 til 2008. I perioden 2006 - 2008 har det vært en netto økning på 110 godkjente revisorer. Netto nedgang i antall revisorer som er ansatt i revisjonsforetak var 213 revisorer.

Figur 1 viser videre at 63 % av alle godkjente revisorer arbeidet som revisor i privat eller offentlig revisjon (herunder også intern revisjon) og 24,1 % arbeidet i økonomi- og regnskapsfunksjoner.

De fleste oppdragsansvarlige revisorer er tilknyttet et aksjeselskap. Bare 213 oppdragsansvarlige revisorer har svart at de driver sin virksomhet i enkeltpersonforetak. Dette er en nedgang på 19,0 % fra 2006. Figur 2 nedenfor viser hvilke selskapsformer revisorer med oppdragsansvar har drevet sin virksomhet gjennom.

Figur 2: Oversikt over oppdragsansvarlige revisorers organisering av sin virksomhet

2.2.3 Krav til etterutdanning og sikkerhetsstillelse

Kravet til *etterutdanning* følger av revisorloven § 3-7 med tilhørende forskriftsbestemmelser. Av revisorforskriften § 2-1 fremgår det at revisorer som reviderer årsregnskap for revisjonspliktige til enhver tid skal kunne dokumentere å ha gjennomført 105 timers etterutdanning i løpet av de tre foregående kalenderår. Etterutdanningen skal minst omfatte 35 timer innenfor revisjon, hvorav 14 timer innenfor etiske prinsipper, og 21 timer for hvert av fagene regnskap og skatt.

Svarene viste at 131 oppdragsansvarlige revisorer ikke oppfylte kravene til etterutdanning. I tillegg var det 28 revisorer som bekrefter opplysninger overfor offentlige myndigheter som ikke oppfylte kravene til etterutdanning. Tabell 1 nedenfor viser hvor mange revisorer som ikke oppfylte etterutdanningskravene innenfor de ulike fagområder eller totalt. En revisor kan ha mangler i flere av de pliktige fagområdene, tabellen er derfor ikke summert.

Tabell 1: Oversikt over antall revisorer med manglende etterutdanning

Etterutdanning	2008	2006
Totalkravet på 105 timer	52	29
Revisjon	32	8
Regnskap	115	32
Skatt	50	14
Etikk	61	65

Finanstilsynet konstaterer at det er en sterk økning i antall revisorer som ikke tilfredstilte totalkravet på 105 timers etterutdanning i løpet av de tre foregående kalenderår. Det har også vært en betydelig økning i antall revisorer som ikke tilfredstilte timekravet innenfor de pliktige fagområdene. Finanstilsynet ser svært alvorlig på brudd på lovkravet om etterutdanning. Revisorer som mangler en vesentlig del av etterutdanning i forhold til

totalkravet på 105 timer eller mangler en vesentlig del av etterutdanning innenfor ett eller flere av de pliktige fagområdene vil bli varslet om tilbakekall av godkjenning som revisor. Alle oppdragsansvarlige revisorer som har mangler i forhold til kravene om etterutdanning vil bli fulgt opp av Finanstilsynet.

Kravet om *sikkerhetsstillelse* følger av revisorloven § 3-7 med tilhørende forskriftsbestemmelser. Revisorer som reviderer årsregnskap for revisjonspliktige skal stille sikkerhet på minst 5 millioner kroner for mulig ansvar.

Det er 21 revisorer som har oppgitt å ha oppdragsansvar uten å ha stilt sikkerhet.

Finanstilsynet ser alvorlig på brudd på lovkravene om sikkerhetsstillelse. Finanstilsynet vil følge opp de revisorene som ikke oppfyller lovkravene.

2.2.4 Revisjonsberetninger

Revisorloven § 5-6 stiller nærmere krav til innholdet i revisjonsberetningen.

Revisjonsberetningen er revisjonens sluttprodukt og revisors mulighet til å kommunisere resultatet av revisjonen til brukerne av årsregnskapet. Det er derfor viktig at revisor gir riktig og presis informasjon, og at revisors vurdering av det fremlagte årsregnskapet kommer klart til uttrykk.

I det dokumentbaserte tilsynet ble revisorene bedt om å dele sine revisjonsberetninger i 2008 i fire kategorier, slik det fremkommer av tabell 2 nedenfor. Den antallsmessig fordelingen av beretninger på de ulike kategoriene kan også være med på å illustrere kvaliteten på de regnskaper som er avlagt av de regnskapspliktige. Etter Finanstilsynets syn kan det være av interesse å se om det skjer endringer over tid i hvilke kategorier revisjonsberetninger som avgis.

Svarene viser at det er avgitt 228 030 revisjonsberetninger for regnskapsåret 2008. For 2006 var det 210 633 revisjonsberetninger. Av rapportens punkt 2.3.1 fremkommer det at totalt antall revisjonsoppdrag per 31.12.2008 var 230 724. En mulig årsak til differansen kan være at revisorene kan ha revisjonsoppdrag der det ikke avgis revisjonsberetning. Revisjonsberetningene fordelte seg som følger:

Tabell 2: Oversikt over revisjonsberetninger

Revisjonsberetninger	2008 (antall)	2008 i %	2006 i %	2004 i %
Normalberetninger	185 388	81,3	82,8	82,0
Beretninger med presisering	35 141	15,4	14,1	15,3
Beretninger med forbehold	4 807	2,1	2,2	2,1
Beretninger med negativ konklusjon	2 694	1,2	0,9	0,7
Sum	228 030	100 %	100 %	100 %

Sammenlignet med de tall som ble innhentet i det dokumentbaserte tilsynet i 2005 og 2007, basert på årsregnskapene fra 2004 og 2006, har antall revisjonsberetninger i prosent i alle kategoriene vært relativt stabilt, det har imidlertid vært en liten reduksjon i andelen normalberetninger. Finanstilsynet antar at dette kan ha sin forklaring i den økonomiske situasjonen. Det er nærliggende å anta at revisorene i større grad har gjort presiseringer eller tatt forbehold om fortsatt drift. Det er også nærliggende å anta at antall revisjonsberetninger

med for eksempel presiseringer om brudd på skattetreksreglene og ulovlige lån til aksjonærer var høyere enn normalt på grunn av den økonomiske situasjonen.

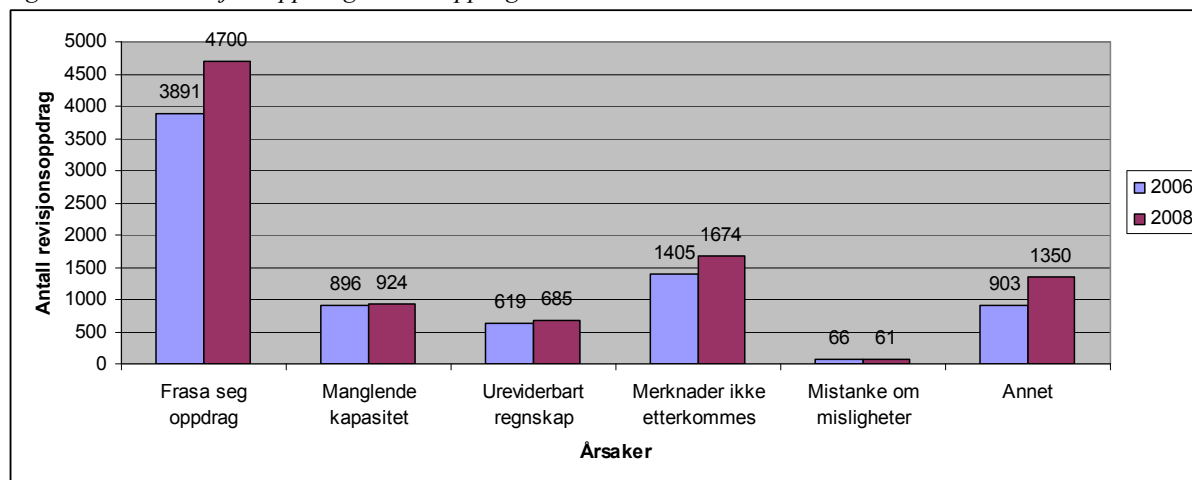
Av ovennevnte beretninger var 16 625 (tilsvarende 7,3 %) endelig avgitt etter fristen for fastsettelse av årsregnskap, dvs. mer enn seks måneder etter utgangen av hvert regnskapsår, jf. regnskapsloven § 3-1 første ledd. Tilsvarende tall som ble innhentet i 2007 fra regnskapsåret 2006 viste at 6,3 % av revisjonsberetningene ble avgitt etter lovens frist. Svarene viser ikke om årsakene til forsinkelsene var sen regnskapsavleggelse fra de regnskapspliktiges eller forsinkelser fra revisor.

2.2.5 Revisors fratreden

Rett og plikt til å si fra seg revisjonsoppdrag følger av revisorloven § 7-1. Revisor har plikt til uten ugrunnet opphold å si fra seg oppdraget når det under arbeidet avdekkes og påpekes vesentlige brudd på lov og forskrifter som den revisjonspliktige er underlagt, og den revisjonspliktige ikke iverksetter nødvendige tiltak for å rette på forholdene. I henhold til revisorloven § 7-2 første ledd skal ny revisor før han påtar seg oppdraget, be om en uttalelse fra den tidligere revisoren om hvorvidt det foreligger forhold som tilsier at en ny revisor ikke bør påta seg oppdraget. Formålet med bestemmelsen er å hindre at næringsdrivende kan fortsette virksomhet som ikke drives i samsvar med lover og forskrifter.

I det dokumentbaserte tilsynet i 2009 og 2007 ble revisorene bedt om å oppgi hvor mange revisjonsoppdrag de hadde frasagt seg i 2008 og 2006, og om å fordele oppdragene innen ulike kategorier for begrunnelse. Ved de dokumentbaserte tilsynene som ble gjennomført i 2005 og 2003 var dette kun et "ja/nei" spørsmål. Finanstilsynet har derfor kun sammenlignbare tall for årene 2008 og 2006. Figur 3 nedenfor viser antall revisjonsoppdrag som revisorene har frasagt seg, og årsaken til fratreden.

Figur 3: Antall revisjonsoppdrag som er oppsagt av revisor

Figur 3 viser at antall revisjonsoppdrag som revisorene har frasagt seg har økt med 20,8 %. Den største enkeltårsak til fratreden, dvs. utenom "sekkeposten" annet, er at de revisjonspliktige ikke har fulgt opp påpekninger fra revisors side.

Av totalt 4 700 oppdrag der revisor har fratrudd i 2008, er det 101 oppdrag som er blitt overtatt av annen revisor uten at forrige revisor ble forespurt.

Finanstilsynet gjennomfører våren 2010 et tematisyn rettet mot revisors oppdragsvurdering. Ovennevnte informasjon er brukt som et av utvalgsgrunnlagene for tematisynet.

2.2.6 Mistanke om straffbare handlinger hos revisjonsklient

Etter hvitvaskingsloven § 7 har revisorer rapporteringsplikt til Økokrim i nærmere angitte tilfeller.

173 revisorer har oppgitt at det for regnskapsårene 2007 og 2008 til sammen har vært 296 tilfeller der revisorene har foretatt nærmere undersøkelser fordi det har vært grunn til å tro at en transaksjon kan ha tilknytning til utbytte av en straffbar handling eller til terrorfinansiering, jf. hvitvaskingsloven § 7 første ledd. Av ovennevnte tilfeller er det opplyst at 148 er rapportert til Økokrim.

Dette innebærer at i halvparten av de tilfeller der revisorene har hatt mistanke om straffbare handlinger har mistanken ikke latt seg avkrefte. I det dokumentbaserte tilsynet i 2007 var rapporteringsprosenten til Økokrim ved mistenkelige transaksjoner på ca 53 %. Finanstilsynet konstaterer at revisorene har rapportert flere tilfeller til Økokrim i perioden 2007 og 2008 enn det som var tilfelle i perioden 2005 og 2006. Dette kan tyde på at de fleste revisjonsforetak nå har etablert tilfredsstillende rutiner på området, og at det er større bevissthet om pliktene etter hvitvaskingsregelverket som ble gjort gjeldende for revisorer i 2004.

I henhold til revisorloven § 6-1 fjerde ledd kan revisor uten hinder av taushetsplikten underrette politiet hvis det fremkommer forhold som gir grunn til mistanke om at det er foretatt en straffbar handling. 2 revisorer har oppgitt at de har sendt melding til politiet om revisjonsklient som har begått straffbar handling, jf. revisorloven § 6-1 fjerde ledd, andre punktum.

2.2.7 Erstatningskrav

44 revisorer har opplyst at det i løpet av 2007 eller 2008 ble rettet erstatningskrav mot dem. 15 saker har ført til erstatningsutbetalinger i perioden. Ingen av sakene hadde sitt grunnlag i rettskraftig dom/rettsforlik. 9 av de 15 erstatningsutbetalingene har skjedd til revisjonsklienter og 6 til andre. I det dokumentbaserte tilsynet i 2007 opplyste 37 revisorer at det i løpet av 2005 og 2006 var rettet erstatningskrav mot dem, og at 27 revisorer hadde erkjent erstatningsansvar. 2 av erstatningsutbetalingene hadde sitt grunnlag i rettskraftig dom eller rettsforlik.

Finanstilsynet har stilt de samme spørsmålene om erstatningskrav og søksmål til oppdragsansvarlige revisorer og revisjonsselskaper, jf. rapportens punkt 3.2.7. Tallene ovenfor om oppdragsansvarlige revisorer må derfor ses i sammenheng med hva revisjonsselskapene har svart. Blant annet fordi revisorloven § 8-1 fastslår at revisjonsselskap er solidarisk ansvarlig med den revisor som har utført oppdraget på dets vegne, jf. revisorloven §§ 3-5 og 2-2. Det er sannsynlig at erstatningskrav er rettet både mot oppdragsansvarlig revisor og revisjonsselskapet. Kravet vil dermed komme med i tallmaterialet både for oppdragsansvarlige revisorer og revisjonsselskaper, jf. rapportens punkt 3.2.8.

2.3 Omfang av virksomheten

2.3.1 Totalt antall revisjonsoppdrag

Revisorene har oppgitt at de til sammen hadde 230 724 revisjonsoppdrag per 31.12.2008. Tilsvarende tall per 31.12.2006 var 210 633 revisjonsoppdrag.

Finanstilsynet legger til grunn at antall revisjonspliktige foretak er tilnærmet lik summen av alle revisjonsoppdrag som revisorene har oppgitt i det dokumentbaserte tilsynet. Brønnøysundregistrene har uttalt, jf. pressemelding av 5. januar 2009, at det per 31.12.2008 var totalt 409 841 foretak som var registrert i Foretaksregisteret. Av disse var 211 853 aksjeselskaper, 127 148 enkeltpersonforetak, 13 344 NUFer (Norsk registrert utenlandsk foretak) og 936 stiftelser. Av pressemeldingen fremgikk det at det var en netto økning på 18 806 aksjeselskaper og 525 borettslag i perioden 2007 og 2008. Finanstilsynet legger til grunn at økningen i antall aksjeselskaper og borettslag forklarer økningen i antall revisjonsklienter i perioden fra 2004 til 2006. Alle aksje- og allmennaksjeselskaper er revisjonspliktige. Det samme gjelder næringsdrivende stiftelser, sparebanker, boligbyggelag og borettslag, gjensidige forsikringsselskap og selskaper med begrenset ansvar. Denne gruppen utgjorde 223 431 foretak per 31.12.2008. I tillegg er ansvarlige selskap og kommandittselskap med omsetning over fem millioner kroner revisjonspliktige.

2.3.2 Oppdragsstruktur

Tabell 3: Oversikt over antall revisjonsoppdrag fordelt på intervaller av revisjonshonorar i kroner

Revisjonshonorar	Per 31.12.2008	Per 31.12.2006	Per 31.12.2004	Økning i % 2006 -2008	Økning i % 2004-2006
< 30 000	185 661	175 532	143 735	5,8 %	22,1 %
30 000 – 99 999	37 517	29 541	24 027	27,0 %	22,9 %
100 000 – 499 999	6 638	4 981	4 249	33,3 %	17,2 %
500 000- 999 999	572	421	278	35,9 %	51,4 %
> 1 mill	336	158	110	112,7 %	43,6 %
Sum *	230 724	210 633	172 399	9,5 %	22,2 %

* Sum oppdrag stemmer ikke helt med sum revisjonsberetninger, jf. rapportens punkt 2.2.4. Finanstilsynet antar at dette skyldes unøyaktige svar. Finanstilsynet mener imidlertid at avvikene er så ubetydelige at dette ikke innvirker på konklusjonene som angitt nedenfor.

Som det fremgår av tabell 3 betaler 80,5 % av alle revisjonspliktige et revisjonshonorar på under kr 30.000. Andelen har holdt seg stabilt fra 2004 til 2008.

Finanstilsynet konstaterer at økningen i antall oppdrag har skjedd innenfor alle honorarintervallene. Revisjonspliktige med et revisjonshonorar på mer enn kr. 1 mill er mer enn doblet i perioden fra 2006 til 2008. Med revisjonspliktige menes i denne sammenheng de enkelte rettssubjekter, ikke konsoliderte enheter/konsern.

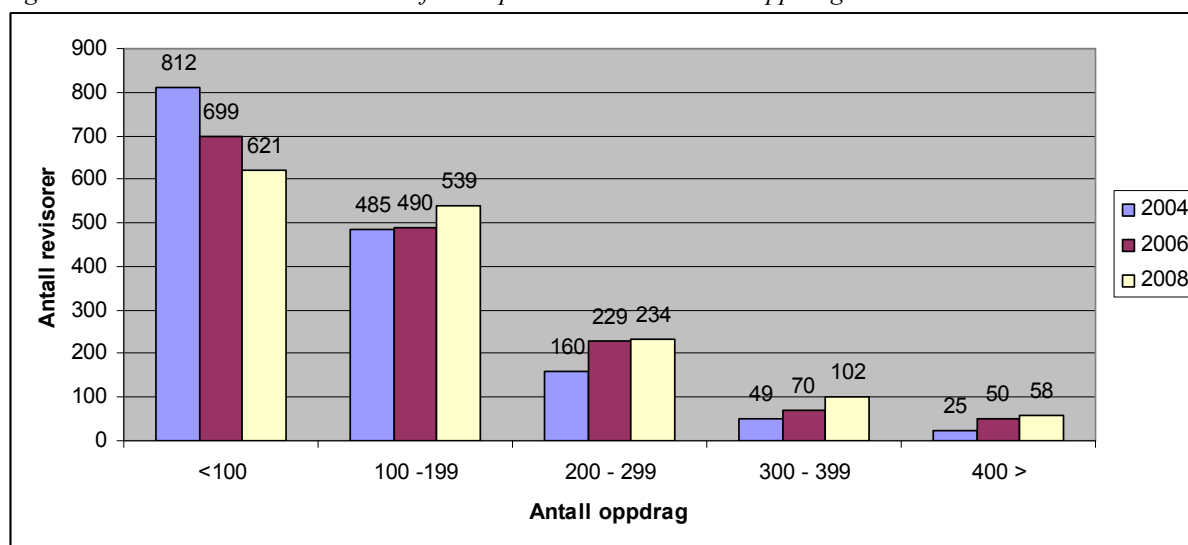
Selskaper som betaler revisjonshonorar på mer enn en million kroner, er alle noterte selskaper eller andre selskaper av allmenn interesse. Det vises til punkt 3.5.2 og figur 8, som viser fordelingen av revisjonsoppdrag med revisjonshonorar på mer enn 1 million kroner mellom revisjonsselskapene.

2.3.3 Antall oppdrag per oppdragsoppgjøransvarlig revisor

Mange revisjonsoppdrag for den enkelte oppdragsansvarlige revisor kan representere en risiko knyttet til revisjonskvaliteten. Finanstilsynet har derfor vært opptatt av antallet oppdragsansvarlige revisorer sett i forhold til totalt antall revisjonspliktige. Det vises i den sammenheng til rapport etter tematisyn om oppdragsansvar som ble gjennomført i 2009.

Gjennomsnittlig antall revisjonsoppdrag per oppdragsansvarlig revisor var per 31.12.2008 på 149 oppdrag, mot 137 oppdrag per 31.12.2006 og 113 oppdrag per 31.12.2004. Dette representerer en økning på 8,8 % i perioden 2006 - 2008. Økningen har sin naturlige forklaring i at antall revisjonspliktige foretak er økt, mens antall oppdragsansvarlige revisorer i perioden har vært rimelig konstant.

Figur 4: Oversikt over antall revisorer fordelt på intervaller av antall oppdrag

Figur 4 viser at kategoriene med flere enn 100 oppdrag per revisor har økt i perioden fra 2004 til 2008. Tilsvarende er antall revisorer med færre enn 100 oppdrag synkende i perioden.

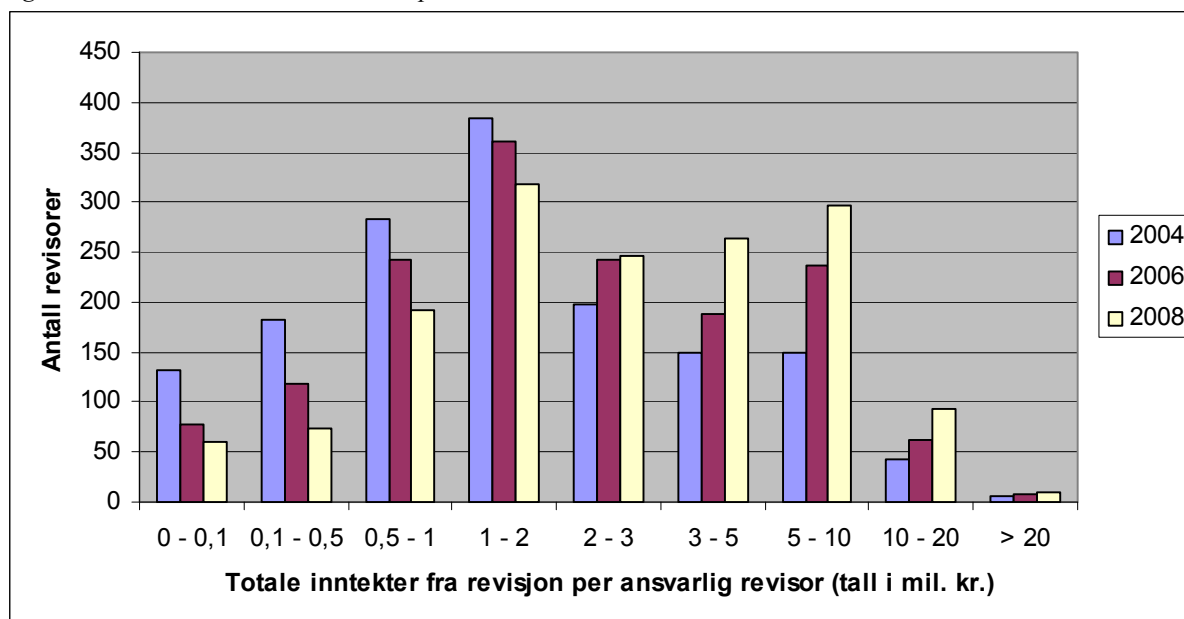
Av de 58 revisorene som har oppgitt å ha flere enn 400 revisjonsoppdrag har:

- 22 revisorer oppgitt å ha mer enn 500 oppdrag
- 11 revisorer oppgitt å ha mer enn 600 oppdrag. Disse revisorene hadde til sammen 8 251 oppdrag. 87,6 % av oppdragene hadde revisjonshonorar lavere enn kr. 30 000

2.3.4 Samlede inntekter per oppdragsansvarlig revisor

Figur 5 viser antall revisorer innenfor ulike inntektssintervaller:

Figur 5: Oversikt over antall revisorer per inntektssintervall

Figur 5 viser at det er en generell økning i antall revisorer som har samlet revisjonshonorar på mer enn 2 millioner kroner. Som underliggende forklaring på utviklingen er det relevant å peke på at antall revisjonsoppdrag har økt samtidig som antall oppdragsansvarlige revisorer har vært relativt stabilt. Det har også vært en generell økning i revisjonshonorarene.

2.3.5 Særlig om rådgivningstjenester

Revisorloven § 4-7 med tilhørende forskriftsbestemmelser inneholder regler som skal sikre revisors uavhengighet i forholdet til revisjonsklienten.

Tabell 4 viser spørsmålene om tjenester utover revisjonstjenester og de svar som ble gitt.

Tabell 4: Rådgivning

Utført følgende tjeneste for revisjonsklient	Antall revisorer som svarte bekreftende 2008	Antall revisorer som svarte bekreftende 2006	Antall revisorer som svarte bekreftende 2004
Verdsettelse	40	49	84
Intern revisjon	3	8	4
Vurdering av økonomisystemer	23	30	23
Juridiske tjenester, med unntak av bistand i skattesaker	95	87	126
Rekruttering av ledere	1	0	4
Bistand av ledelsesmessig karakter	2	4	5
Opptrådte som prosessfullmektig	0	1	4

Når revisorer leverer annet enn revisjonstjenester til revisjonsklienter kan det være en mulighet for at revisors uavhengighet svekkes. Finanstilsynet vil ta kontakt med den enkelte revisor for å få avklart om tjenesten som er ytet er i strid med revisorlovens regler om uavhengighet, jf. revisorloven kapittel 4, jf. revisorforskriften kapittel 4. Det vises til rapportens punkt 4.2.

III REVISJONSFORETAK

3.1 Innledning

Denne delen av rapporten omhandler alle revisjonsselskaper og enkeltpersonforetak som har revisjonsoppdrag. Spørsmålene i det dokumentbaserte tilsynet dekket blant annet:

- Informasjon om selskapet
- Omfanget av virksomheten
- Årsverk
- Intern kvalitetskontroll
- Erstatningskrav

Det er totalt 808 revisjonsselskaper som har svart i det dokumentbaserte tilsynet. Av disse har 239 oppgitt at revisjonsselskapet er et holdingselskap uten revisjonsklienter. Videre har 213 revisorer opplyst at de var oppdragsansvarlig revisor og drev sin revisjonsvirksomhet i enkeltpersonforetak.

I denne rapporten er de ulike gruppene av spørsmål kommentert under følgende punkter:

- Om selskapet, punkt 3.2
- Nærmere om virksomheten, punkt 3.3
- Omfang av virksomheten, punkt 3.4
- Betydelige aktører, punkt 3.5

3.2 Om revisjonsselskaper

3.2.1 Eierskap

Revisorloven krever at revisjonsselskap skal være organisert som ansvarlig selskap, aksjeselskap eller allmennaksjeselskap.

Det har vært krav i revisorloven om at mer enn halvparten av aksje- eller innskuddskapitalen og stemmene i et revisjonsselskap skal innehas av godkjente revisorer eller revisjonsselskap. Fra og med 18. desember 2009 er det ikke lenger krav til eiersammensetning for revisjonsselskaper, jf. revisorloven § 3-5. Det er videre et vilkår at det fremgår av selskapsavtale eller vedtekter at gyldig vedtak i selskapsmøte eller generalforsamling ikke skal kunne treffes med mindre minst halvparten av både de stemmeberettigede og den samlede selskapskapital har stemt for forslaget.

At samtlige revisjonsselskap fikk spørsmål innebærer en oppfølging av ovennevnte lovkrav. Totalt 40 revisjonsselskaper har oppgitt at selskapet ikke tilfredsstillter vilkårene for å være godkjent revisjonsselskap.

Finanstilsynet legger til grunn at de revisjonsselskapene som har oppgitt at de ikke tilfredsstilte kravene for å være godkjent, i ettertid har sørget for å bringe forholdet i orden. Finanstilsynet vil ta kontakt med de selskapene det gjelder.

3.2.2 Avdelingskontor

58 revisjonsselskaper har svart at de har avdelingskontor. I 2006 var tallet 63.

Det er totalt 191 avdelingskontorer. De fire største revisjonsselskapene har til sammen 108 av disse kontorene.

3.2.3 Årsverk

Tabell 5 viser utviklingen i antall årsverk som revisjonsselskapene sysselsetter.

Tabell 5: Årsverk i revisjonsselskaper

Årsverk	2008	2006
Totalt antall årsverk for oppdragsansvarlig revisor *	1 377	1 271
Antall årsverk for ansatte tilknyttet revisjon (ikke oppdragsansvarlige) som er:		
- Statsautorisert revisor	683	646
- Registrert revisor	892	896
- Annen høyere utdanning	2 162	1 605
- Andre, inkl. administrasjon	656	485
Antall årsverk tilknyttet annet enn revisjonsvirksomhet	1 033	717
Sum Årsverk	6 803	5620

* Antall årsverk for oppdragsansvarlige revisorer benyttet til revisjon er 1 208

Revisorer som er oppdragsansvarlige revisorer i enkeltpersonforetak har samlet oppgitt 180 årsverk i foretakene. Av dette relaterte 158 årsverk seg til revisjon og 22 årsverk til rådgivning. Tilsvarende tall for 2006 var 205 årsverk innenfor revisjon og 25 årsverk innenfor rådgivning. Revisorer som driver sin virksomhet gjennom enkeltpersonforetak utgjør en liten og synkende andel av de som har sitt virke innenfor revisjon.

Det dokumentbaserte tilsynet viser at det har vært en betydelig økning i antall årsverk i revisjonsbransjen. Totalt har økningen vært 21 % fra 2006 til 2008. Årsverk knyttet til revisjonstjenester har økt med 18,9 % i perioden. Økningen i årsverk i revisjonsforetakene knyttet til annet enn revisjon, har økt med 44,1 %. Kategorien ”annet” omfatter blant annet rådgivning.

Hvis man sammenholder informasjon om økning i antall årsverk med økning i totale inntekter i revisjonsbransjen totalt, jf. rapportens punkt 3.4.2, kan man se at det er relativt lik økning i antall årsverk (21 %) og økning i totale inntekter (19,5 %). Honorarer fra rådgivning til revisjonsklienter har økt med 7,1 % og honorarer fra rådgivning til andre har økt med 23,7 % i perioden 2006 - 2008. Dette medfører en økning i honorarer fra rådgivning på totalt 17,8 %. Til sammenligning er økningen i årsverk knyttet til annet enn revisjonsvirksomhet på hele 44,1 %. Finanstilsynet har ikke informasjon som kan forklare denne utviklingen. Det er imidlertid nærliggende å anta at aktørene i næringslivet er mer restriktive til kjøp av konsulenttjenester i en tid med usikre økonomiske utsikter. Tallene fra undersøkelsen kan

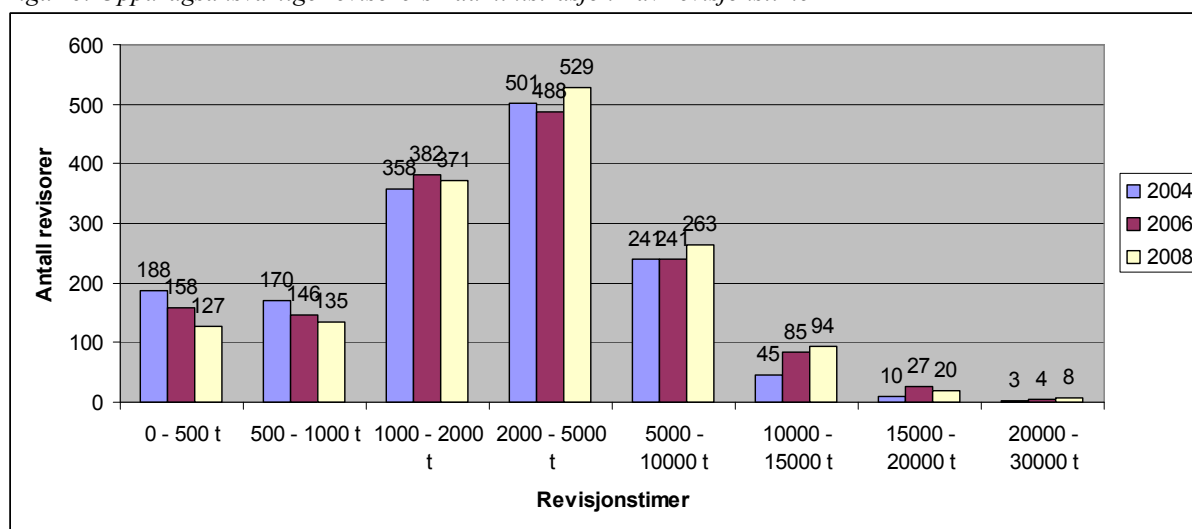
indikere at revisjonsselskapene ikke har klart å utnytte sin kapasitet innenfor markedet for rådgivning, at det har vært et prispress, eller endringer i de tjenestene som er levert.

3.2.4 Oppdragsansvarlig revisors ressursinnsats

Revisjonsselskapene har samlet oppgitt at sum årsverk for oppdragsansvarlige revisorer er 1 377,2. I det dokumentbaserte tilsynet i 2007 ble det opplyst at tilsvarende tall var 1 269,5. Sum årsverk for oppdragsansvarlige revisorer har økt med 7,8 % i perioden 2006 - 2008.

Antall oppdrag per oppdragsansvarlig revisor i perioden har økt. Dette innebærer at oppdragsansvarlig revisors tidsbruk per oppdrag har blitt redusert. Figur 6 viser utviklingen i antall revisjonstimer (i intervaller) de oppdragsansvarlige revisorene "administrerte" som ledd i sitt revisjonsarbeid. Med "administrere" menes her summen av alle timer som er generert på alle oppdrag til hver enkelt oppdragsansvarlig revisor.

Figur 6: Oppdragsansvarlige revisorers "administrasjon" av revisjonstimer

Figur 6 viser at det er en reduksjon i antall revisorer som administrerer inntil 2 000 revisjonstimer. Samtidig er det en økning i antall revisorer som administrerer mer enn 2 000 revisjonstimer. Det er 28 revisorer som har oppgitt å administrere mer enn 15 000 revisjonstimer.

3.2.5 Regnskapsførervirksomhet

Det var 1172 revisorer som også var autorisert som regnskapsfører. Dette er en økning på 9,4 % sammenlignet med 2006. 373 av de som både var godkjent revisor og autorisert regnskapsfører har svart at de er ansatt i et regnskapsførerforetak. Det er en økning på 5,4 % fra 2006. Antall revisjonsselskap som også er autoriserte regnskapsførerselskap har vært relativt stabilt i perioden 2005 -2009. Det er 120 revisjonsselskaper som har oppgitt at de har autorisasjon som regnskapsførerselskap. I det dokumentbaserte tilsynet i 2005 og 2007 var tilsvarende tall henholdsvis 132 og 125 revisjonsselskaper.

De revisjonsselskapene som også innehar autorisasjon som regnskapsførerselskap har oppgitt at 60 årsverk er medgått til å drive regnskapsførervirksomhet. Tilsvarende tall fra det dokumentbaserte tilsynet i 2005 og 2007 er henholdsvis 68 og 48,7.

Totalt har revisjonsselskapene oppgitt at de har kr. 59,2 mill i omsetning fra regnskapsføringsvirksomhet. Dette er en økning på 37 % siden regnskapsåret 2006. I tillegg er det 92 revisorer som er innehaver av enkeltpersonforetak som også er autoriserte regnskapsførere. Disse har oppgitt å ha kr. 15,2 mill i samlede inntekter fra regnskapsføringsvirksomhet. Dette er en reduksjon på 15,1 % fra 2006. Det var da 111 revisorer som var innehaver av enkeltpersonforetak som også var autorisert som regnskapsfører. Disse hadde den gang samlede inntekter fra regnskapsføringsvirksomhet på kr. 17,9 mill.

Revisjonsforetaks samlede inntekter fra regnskapsføringsvirksomhet oppsummeres i tabell 6:

Tabell 6: Samlede inntekter fra regnskapsføringsvirksomhet, tall i hele kr. 1 000

Foretak	2008	2006	2004
Revisjonsselskaper	59 200	43 200	47 300
Revisorer som er autorisert og som driver enkeltpersonforetak	15 200	17 900	41 000
Sum	74 400	61 100	88 300

Tabell 6 viser at det har vært en økning på 21,8 % i revisjonsforetakenes samlede inntekter fra regnskapsførertjenester. Reduksjonen fra 2004 til 2006 skyldes at ett av de fire største revisjonsselskapene, som hadde betydelige inntekter fra regnskapsføringsvirksomhet i 2004, har avvirket denne virksomheten. Økningen fra 2006 til 2008 kan tenkes forklart med usikkerhet knyttet til mulig begrensning av revisjonsplikten og at en del revisorer av den grunn har valgt å starte med regnskapsføring.

11 revisjonsselskaper har oppgitt at de har hatt omsetning fra regnskapsføreroppdrag uten at de har hatt autorisasjon som regnskapsførerselskap. Disse selskapene har drevet ulovlig regnskapsføring, jf. regnskapsførerloven §§ 1 og 2. Finanstilsynet har fulgt opp disse foretakene med vedtak om pålegg om retting av forholdet. Alle foretakene har nå rettet opp forholdet, enten ved å søke om autorisasjon eller ved å frasi seg regnskapsføreroppdragene.

3.2.6 Bistandsavtale vedrørende uforutsette hendelser

Etter Finanstilsynets syn er det en sårbarhetsrisiko knyttet til revisjonsforetak der det bare er én revisor som har adgang til å påta seg revisjon av årsregnskap for revisjonspliktige. Uforutsette hendelser kan gjøre at ingen kan ivareta klientenes interesser på en forsvarlig måte. Finanstilsynet har derfor søkt å kartlegge om revisjonsforetak har inngått samarbeidsavtaler som kan redusere denne risikoen.

Av totalt 240 selskaper som har oppgitt at de kun har en revisor som har oppdragsansvar, er det 57,1 % som har oppgitt at de ikke har inngått samarbeidsavtale som omtalt ovenfor. Av de 213 revisorene som driver sin virksomhet i enkeltpersonforetak, er det 66,7 % som har oppgitt at de ikke har inngått en slik avtale.

3.2.7 Retningslinjer og rutiner, herunder for kvalitetskontroll

Fra 1. januar 2009 ble alle typer foretak som er underlagt tilsyn fra Finanstilsynet underlagt forskrift om risikostyring og internkontroll. Forskriften er ikke gjort gjeldende for revisjonsselskaper. Begrunnelsen er at disse er underlagt standard for intern kvalitetskontroll som er fastsatt av Revisorforeningen, jf. SK1 *Kvalitetskontroll for revisjonsselskap som utfører revisjon og begrenset revisjon av historisk økonomisk informasjon samt andre attestasjonsoppdrag og beslektede tjenester*. Standarden innebærer at revisjonsselskap må etablere et kvalitetskontrollsystem som skal gi betryggende sikkerhet for at revisjonsselskapet og dets personale etterlever faglige standarder og reguleringsmessige og rettslige krav samt at beretninger som avgis av revisjonsselskapet eller oppdragsoppdragsansvarlige revisorer er hensiktsmessige ut fra omstendighetene. Standarden trådte i kraft 1. oktober 2006. I tillegg følger det av RS 220 at det må implementeres kvalitetskontrollprosedyrer som skal anvendes for det enkelte revisjonsoppdrag.

21 av de 538 revisjonsselskaper som var i virksomhet i 2008 har oppgitt at de ikke har etablert kvalitetskontrollsystemer for revisjonsselskaper i samsvar med kravene i standard for kvalitetskontroll (SK 1). Totalt 17 revisjonsselskaper (3,3 %) har oppgitt at selskapet ikke har etablert systemer for kvalitetskontroll av hvert enkelt oppdrag i samsvar med kravene i RS 220.

10 revisjonsselskaper har oppgitt at de ikke har etablert rutiner som sikrer obligatorisk sikkerhetsstillelse for alle oppdragsansvarlige revisorer, jf. revisorloven § 3-7 første ledd nr. 4. Det bemerkes at ansvaret for å ha stillet nødvendig sikkerhet påligger den enkelte oppdragsansvarlige revisor. Fordi det vil være et problem også for revisjonsselskapet dersom en revisor som har oppdragsansvar ikke har stillet sikkerhet, bør selskapet påse at de som utpekes som oppdragsansvarlige oppfyller lovkravet.

Videre er det 17 revisjonsselskaper som har oppgitt at de ikke har etablert rutiner som sikrer obligatorisk etterutdanning for alle oppdragsansvarlige revisorer, jf. revisorloven § 3-7 første ledd nr. 1.

Finanstilsynet vil følge opp de revisjonsselskaper som ikke har etablert tilfredsstillende rutiner.

3.2.8 Søksmål m.m.

38 revisjonsselskap har oppgitt at det ble rettet erstatningskrav mot revisjonsselskapet i løpet av 2007 eller 2008. 27 av disse har resultert i erstatningsutbetalinger. 5 av utbetalingene har sitt grunnlag i en rettskraftig dom/rettsforlik. Av totalt 27 erstatningsutbetalinger har 20 vært foretatt til revisjonsklienter og 7 til andre.

Finanstilsynet har stilt de samme spørsmålene vedrørende erstatningskrav og søksmål til oppdragsansvarlige revisorer og revisjonsselskaper. Tallene ovenfor vedrørende revisjonsselskapene må derfor sees i sammenheng med det de oppdragsansvarlige revisorene har svart. Det er sannsynlig at erstatningskrav er rettet både mot oppdragsansvarlig revisor og revisjonsselskap. Kravet vil dermed komme med i tallmaterialet både for oppdragsansvarlige revisorer og revisjonsselskaper, jf. rapportens punkt 2.2.8.

3.3 Nærmere om virksomheten

3.3.1 Eierandeler i - og samarbeid med andre revisjonsselskaper

Under spørsmålet om revisjonsselskapet inngår i konsern har 119 revisjonsselskaper svart at de inngår i konsern. Det er imidlertid 239 revisjonsselskaper som har opplyst at de er holdingselskap for revisjonsselskaper (jf. punkt 3.1) og er eier av andre revisjonsselskaper. Finanstilsynet legger til grunn at de 120 revisjonsselskapene som ikke har svart at de inngår i konsern, har sett bort fra at holdingselskap og det operative revisjonsselskapet utgjør et konsern. Svarene gir derfor ikke grunnlag for å si noe om revisjonsselskapers eierskap i andre revisjonsselskaper i andre tilfeller enn der eierforetaket er et holdingselskap med godkjenning som revisjonsselskap.

Opprettelse av holdingselskapene har sin hovedårsak i skattemessige tilpasninger etter skattereformen. For at det operative revisjonsselskapet skulle oppfylle eierkravene i revisorloven, måtte holdingselskapet ha godkjenning som revisjonsselskap. Med virkning fra og med 21. desember 2009 er revisorloven endret ved at det ikke lenger er krav om at aksjonærer/eiere av revisjonsselskap må være godkjent revisor eller revisjonsselskap. Revisjonsselskaper som er rene holdingselskaper uten revisjonsoppdrag, trenger derfor ikke lenger godkjenning som revisjonsselskap.

154 revisjonsselskaper har opplyst å ha et samarbeid med ett eller flere revisjonsselskaper. I de dokumentbaserte tilsynene som ble gjennomført i 2007 og 2005 var det henholdsvis 153 og 148 revisjonsselskaper som opplyste å ha slikt samarbeid. Antall revisjonsselskaper som deltar i samarbeid med andre revisjonsselskaper er derfor relativt konstant.

3.3.2 Eierandeler i - og samarbeid med rådgivningsselskaper

67 revisjonsselskaper har opplyst å ha eierandel i foretak som utfører rådgivningstjenester eller andre tjenester til revisjonsklienter. I de dokumentbaserte tilsynene som ble gjennomført i 2007 og 2005 var det henholdsvis 52 og 20 revisjonsselskaper som oppga å ha slik eierandel. Bortsett fra ett av de fire største revisjonsselskapene, har disse gått bort fra å ha eierandeler i rådgivningsselskap og isteden inngått samarbeid med disse. Økningen skyldes trolig at de revisjonsselskapene som er holdingselskaper i revisjonsselskaper som også tilbyr rådgivningstjenester, har svart at de har eierandel i selskap som tilbyr slike tjenester.

22 revisjonsselskaper har oppgitt å ha et samarbeid med noen som utfører rådgivningstjenester eller andre tjenester til revisjonsklienter. I de dokumentbaserte tilsynene som ble gjennomført i 2007 og 2005 var det henholdsvis 19 og 27 som oppga å ha et slikt samarbeid. Alle de fire største revisjonsselskapene har oppgitt at de har et slikt samarbeid.

3.3.3 Internasjonalt samarbeid

113 revisjonsselskap har opplyst å ha et internasjonalt samarbeid om revisjon. I de dokumentbaserte tilsynene som ble gjennomført i 2007 og 2005 var det henholdsvis 118 og 95 revisjonsselskaper som opplyste å ha et slikt samarbeid.

Revisorene er en av de yrkesgruppene som har et sterkt internasjonalt samarbeid, og som i et globalt perspektiv har klart å utvikle tilnærmet like yrkesmessige standarder. De internasjonale nettverkene samarbeid er organisert på ulike måter; alt fra sterke

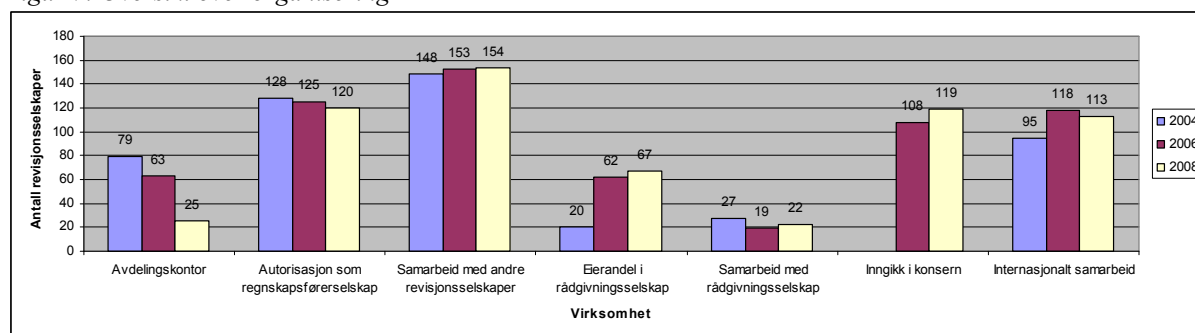
organisatoriske og økonomiske bindinger som er typisk for de store revisjonsselskapene, til samarbeidskonstellasjoner som innholdsmessig er betydelig svakere.

Hvis man ser bort fra nettverkene til Ernst & Young, PricewaterhouseCoopers, Deloitte, KPMG, BDO og Grant Thornton, er det 41 revisjonsselskaper som har oppgitt at de har et internasjonalt samarbeid om revisjon.

3.3.4 Oppsummering

Figur 7 nedenfor illustrerer de forhold som er beskrevet ovenfor i punktene 3.2.1 – 3.3.3.

Figur 7: Oversikt over organisering

* I det dokumentbaserte tilsynet i 2005 ble det ikke spurt om konsernforhold

3.4 Omfang av virksomheten/ markedsandeler

3.4.1 Markedsandeler

Svarene viser at 214 207 revisjonspliktige foretak (av omlag 228 000 revisjonspliktige foretak, jf. punkt 2.2.4) har valgt et revisjonsselskap som revisor, dvs. 94 %. De øvrige 6 % har valgt en revisor som påtar seg revisjonsoppdrag i enkeltpersonforetak.

De fire største revisjonsselskapene oppgir å ha 62 521 revisjonsoppdrag per 31.12.2008, tilsvarende 27,4 % av alle revisjonsoppdrag. I forrige dokumentbasert tilsyn i 2007 opplyste de fire største revisjonsselskapene å ha totalt 52 351 revisjonsoppdrag per 31.12.2006, dette tilsvarte da 24,9 % av alle revisjonsoppdrag.

Total inntekt fra revisjon av årsregnskap fordeler seg mellom de fire største revisjonsselskapene og øvrige revisjonsselskaper som vist i tabell 7 nedenfor:

Tabell 7: Oversikt over markedsandeler, tall i hele kr. 1000

Tekst	2008	%	2006	%
Totale revisjonsinntekter	5 430 344		4 509 104	
Herav revisjonsselskap	5 233 385	96,4 %	4 327 557	96,0 %
Herav de fire største revisjonsselskapene	2 867 454	52,8 %	2 418 848	53,6 %

Det vises til rapportens punkt 3.4.2 og 3.5.

3.4.2 Inntekter

3.4.2.1 Inntekter i revisjonsbransjen totalt

Samlede inntekter for regnskapsåret 2008 er vist i tabell 8:

Tabell 8: Oversikt over samlede inntekter, tall i hele kr. 1000

Inntektskategori	Enkeltpersonforetak		Selskaper		Totalt	
	2008	2006	2008	2006	2008	2006
Regnskapsår						
Revisjon av årsregnskap	196 959	181 547	5 233 385	4 327 557	5 430 344	4 509 104
Teknisk oppsett av årsregnskap	29 392	30 699	551 034	450 598	580 426	481 297
Teknisk oppsett av ligningspapirer	23 497	24 185	434 911	343 815	458 408	368 000
Annen rådgivning til revisjonsklienter	9 422	3479	609 572	574 328	618 994	577 807
Rådgivning til andre	10 408	7 292	1 280 892	1 036 770	1 291 300	1 044 062
Regnskapsføring	15 389	15 961	62 907	43 160	78 296	59 121
Annen inntekt	15 363	13 794	124 839	141 743	140 202	155 537
Sum	300 430	276 957	8 297 540	6 917 971	8 597 970	7 194 928

Tabell 8 viser at revisjonsbransjen hadde inntekter på ca. kr. 8,6 milliarder for regnskapsåret 2008, en økning på 19,5 % fra 2006. Revisjonsvirksomheter organisert som enkeltpersonforetak utgjør bare 3,5 % av de totale inntektene i bransjen.

3.4.2.2 Inntekter i revisjonsselskaper

Revisjonsselskapenes inntekter fra revisjon og rådgivning for regnskapsårene 2008, 2006 og 2004 kan oppsummeres som vist i tabell 9:

Tabell 9: Oversikt over revisjonsselskapenes inntekter fra revisjon og rådgivning

Inntektskategori	2008	%	Endring i %	2006	%	Endring i %	2004	%
Revisjon	5 233 385	64,5 %	20,9 %	4 327 557	64,3 %	30,6 %	3 312 346	59,5 %
Rådgivning/ tilleggstjenester	2 876 409	35,5 %	19,6 %	2 405 511	35,7 %	6,7 %	2 254 195	40,5 %
Sum	8 109 794	100 %	20,4 %	6 733 068	100 %	21,0 %	5 566 541	100 %

Tabell 9 viser at revisjonsselskapene har hatt en betydelig inntektsvekst i perioden 2004 - 2008.

3.4.3 Revisjonshonorar og årsverk fordelt på regioner

Tabell 10: Regionvis oversikt over revisjonshonorar og årsverk fra revisjonsselskaper, tall i hele kr. 1 000.

Landsdel	Inntekter fra revisjon 2008	Årsverk revisjon 2008	Inntekter/årsverk 2008	Inntekter fra revisjon 2006	Årsverk revisjon 2006	Inntekter/Årsverk 2006
Nord-Norge	127 607	160,6	794,6	135 163	222,4	607,7
Midt-Norge	329 245	358,1	919,4	258 540	347,2	744,6
Vestlandet	369 071	381,4	967,7	256 909	375,4	684,4
Agder og Telemark	197 897	233,7	846,8	129 208	193,5	667,7
Østlandet	586 908	668,7	877,7	465 923	682,5	682,7
Oslo og Akershus eks "big-4"	1 060 219	1 049,4	1 010,3	663 175	794,6	834,6
Big 4	3 113 472	2 748,5	1 132,8	2 418 639	2 094,4	1 154,8
Sum	5 784 419	5 600,4	1 032,9	4 327 557	4 710,0	918,8

*De fire største revisjonsselskapene, "Big-4", har alle hovedkontor i Oslo. Disse er derfor trukket ut fra regionen Oslo-Akershus og presentert på egen linje i tabellen. Fylkene er fordelt i regioner som følger: Finnmark, Troms og Nordland er Nord-Norge, Nord- og Sør Trøndelag og Møre og Romsdal er Midt-Norge, Sogn og Fjordane, Hordaland og Rogaland er Vestlandet, Vestfold, Østfold, Buskerud, Hedmark og Oppland er Østlandet.

Tabell 10 viser at det har vært en betydelig økning i inntekter fra revisjon per årsverk i alle regioner. Samlet er økningen på 12,4 %. Honorarinntektene fra revisjon per årsverk varierer i de ulike regionene. Nord-Norge ligger lavest, mens Oslo og Akershus ligger klart høyere enn de andre regionene. Den sterkeste veksten har vært på Vestlandet der veksten i inntekter fra revisjon per årsverk i perioden har økt med over 41 %.

3.4.4 Resultat fra virksomheten

Revisjonsselskapene har oppgitt å ha et samlet årsresultat etter skatt for regnskapsårene 2008 og 2006 på henholdsvis kr. 801,3 millioner og kr. 446,6 millioner.

Summen av selskapenes egenkapital var for regnskapsårene 2008 og 2006 på henholdsvis kr. 1 031 millioner og kr. 832 millioner.

3.5 Betydelige aktører

3.5.1 Oversikt over inntekter

Tabell 11: Oversikt over inntekter fra betydelige aktører, tall i hele mill. kr.

Revisjons-selskap	Revisjon	Årsregnskap	Lignings-papirer	Annen rådgivning rev. klient	Rådgivning til andre	Regnskaps-føring	Annen Inntekt	Sum
Big-5 2008 *	3 231 838	2 91 863	210 285	397 857	1 204 818	3 549	76 312	5 416 522
Big-5 2006	2 745 908	237 188	150 226	374 124	959 570	2 400	93 446	4 562 862

*De fem største revisjonsselskapene, "Big-5", er Ernst & Young AS, PwC AS, Deloitte AS, KPMG AS og BDO AS

Tabell 11 viser at de fem største revisjonsselskapene står for til sammen 63,1 % av totale inntekter i revisjonsbransjen for regnskapsåret 2008. Dette er en reduksjon på 0,4 % siden regnskapsåret 2006. Ser man på honorarer fra revisjon av årsregnskap isolert, står disse aktørene for til sammen 59,5 % av inntektene for regnskapsåret 2008. Dette er en reduksjon på 1,4 % siden 2006. Når det gjelder inntekter som i tabell 11 er definert som ”annen rådgivning til revisjonsklient” og ”rådgivning til andre” står de disse aktørene for til sammen 83,9 % av inntektene for regnskapsåret 2008. Det er en økning på 1,7 % siden 2006. Det vises til oversikt over honorarer i tabell 8 og 11 foran.

Honorarsammensetningen for de ulike aktørene er delt i tre kategorier og er oppsummert i tabell 12 nedenfor:

Tabell 12: Honorarsammensetning i prosent

Foretak	Honorar fra revisjon av årsregnskap i % av totalomsetning		Rådgivning til revisjonsklienter (eks. ligningspapirer) i % av revisjonshonoraret		Teknisk oppsett av årsregnskap og ligningspapirer i % av revisjonshonoraret	
	2008	2006	2008	2006	2008	2006
Ernst & Young	Unntatt offentlighet, iht. offl. § 13, jf. Finanstil. § 7 og fvl. § 13					
PwC						
Deloitte						
KPMG						
BDO						
Alle øvrige revisjonsforetak	59,6 %	67,1 %	10,1 %	11,6 %	24,4 %	26,2 %
Alle revisjonsforetak	63,2 %	68,2 %	11,4 %	12,8 %	19,1 %	18,8 %

3.5.2 Oversikt over revisjonsklienter

Tabell 13: Oversikt over antall klienter

Foretak	Antall klienter 2008	Antall klienter 2006
Ernst & Young	Unntatt offentlighet, iht. offl. § 13, jf. Finanstil. § 7 og fvl. § 13	
PwC		
Deloitte		
KPMG		
BDO		
Sum klienter	84 646	74 397

Disse fem aktørene reviderer til sammen 36,7 % av alle revisjonspliktige foretak. Det er en økning på 1,3 % siden 2006. Gjennomsnittlig honorar per oppdrag for disse fem aktørene var kr. 38 200 i 2008 og kr. 36 900 i 2006. Gjennomsnittlig honorar per oppdrag for revisjonsbransjen som helhet var henholdsvis kr. 23 500 og kr. 21 400 for årene 2008 og

2006. Hvis man trekker ut ovennevnte 5 aktører så er gjennomsnittlig honorar per oppdrag kr. 15 100. For 2006 var dette på kr. 13 000. Disse honorarene representerer kun lovpliktig revisjon.

Figur 8 nedenfor viser hvordan oppdrag med revisjonshonorar på over kr. 1. mill fordelte seg på de fem største revisjonsselskapene.

Figur 8: Oversikt over oppdrag med revisjonshonorar over kr. 1 mill. fordelt på selskaper

Unntatt offentlighet, iht. offl. § 13, jf. Finanstil. § 7 og fvl. § 13

** For 2004 var BDO Noraudit med i kategorien "andre".*

Figur 8 viser at alle de største revisjonsselskapene har hatt en relativt stor økning i antall oppdrag med revisjonshonorar på over kr. 1 million.

3.5.3 Foretak av allmenn interesse

I henhold til revisorloven § 5a-1 er foretak av allmenn interesse definert som:

- foretak som har utstedt omsettelige verdipapirer som er opptatt til handel på et regulert marked i EØS-land
- bank eller annen kredittinstitusjon
- forsikringselskap

I Finanstilsynets konsesjonsregister er 426 foretak definert som foretak av allmenn interesse. Revisorer som reviderer foretak av allmenn interesse er underlagt særlige plikter, jf. revisorloven kapittel 5a.

Foretak av allmenn interesse blir i hovedsak revidert av de fem største revisjonsselskapene. Tabell 14 nedenfor viser fordelingen av antall foretak av allmenn interesse blant de fem største revisjonsselskapene.

Tabell 14: Valgt revisor for foretak av allmenn interesse

Revisjonsselskap	Antall foretak av allmenn interesse
Ernst & Young	Unntatt offentlighet, iht. offl. § 13, jf. Finanstil. § 7 og fvl. § 13
PwC	
Deloitte	
KPMG	
BDO	
Øvrige revisjonsselskaper	50 foretak
Sum	424 foretak

3.5.4 Oversikt over årsverk

Tabell 15: Oversikt over årsverk

Revisjons-selskap	Totalt antall årsverk	Årsverk innen revisjon	Antall årsverk for medarbeidere tilknyttet revisjon som er statsautorisert revisor	Antall årsverk for medarbeidere tilknyttet revisjon som er registrert revisor	Inntekter fra revisjon delt på årsverk innen revisjon (Honorar i hele kr. 1000)
Ernst & Young 2008	Unntatt offentlighet, iht. offl. § 13, jf. Finanstil. § 7 og fvl. § 13				
Ernst & Young 2006					
PwC 2008					
PwC 2006					
Deloitte 2008					
Deloitte 2006					
KPMG 2008					
KPMG 2006					
BDO 2008					
BDO 2006					

IV TILSYNSMESSIG OPPFØLGING

4.1 Krav til etterutdanning og sikkerhetsstillelse

Som det fremgår av rapportens punkt 2.2.3 har flere revisorer ikke tilstrekkelig etterutdanning. Finanstilsynet vil følge opp alle som ikke tilfredstilte kravene per 31.12.2008. De revisorer som mangler et vesentlig antall kurstimer i forhold til totalkravet på 105 timer, eller som mangler hele eller vesentlige deler av pliktige kurs innen fagområdene revisjon, skatt og regnskap, vil bli varslet om tilbakekall av sin godkjenning som revisor.

De revisorer som har revidert årsregnskap for revisjonspliktige uten sikkerhetsstillelse vil bli varslet om tilbakekall av sin godkjenning som revisor.

4.2 Rådgivningstjenester – revisors habilitet

Det vises til rapportens punkt 2.3.5 der det fremgår at noen revisorer har ytet tjenester til revisjonsklienter hvor tjenesten er av en art som er tvilsom i forhold til uavhengighetsreglene. Finanstilsynet vil ta kontakt med den enkelte revisor for å få avklart om tjenesten som er ytet er i strid med revisorlovens regler om uavhengighet.

4.3 Vilkår for godkjenning som revisjonsselskap

Det vises til rapportens punkt 3.2.1 der det fremgår at en del revisjonsselskaper har oppgitt at de ikke tilfredsstillende vilkårene for godkjenning som revisjonsselskap. Finanstilsynet vil følge opp det enkelte revisjonsselskap for å få avklart om forholdet er brakt i orden.

4.4 Retningslinjer og rutiner for kvalitetskontroll m.m

Det vises til rapportens punkt 3.2.7 der det fremgår at noen revisjonsselskaper ikke har etablert tilfredsstillende rutiner. Finanstilsynet vil følge opp de revisjonsselskaper som har svart at de ikke har tilfredsstillende rutiner på følgende områder:

- Selskapet har ikke etablert kvalitetskontrollsystemer for revisjonsselskaper i samsvar med kravene i SK 1.
- Selskapet har ikke etablert systemer for kvalitetskontroll av hvert enkelt oppdrag i samsvar med kravene i RS 220.
- Selskapet har ikke etablert rutiner som sikrer obligatorisk sikkerhetsstillelse for alle oppdragsansvarlige revisorer.
- Selskapet har ikke etablert rutiner som sikrer obligatorisk etterutdanning for alle oppdragsansvarlige revisorer.

I tillegg vil Finanstilsynet innhente rutinene for et utvalg av de revisjonsselskaper som har oppgitt å ha tilfredsstillende rutiner. Hensikten er å kontrollere at selskapene faktisk har etablert tilfredsstillende rutiner og om selskapene har gitt korrekte opplysninger til Finanstilsynet.

